

Predrag Čičovački

ISTINA I ILUZIJA

Kant na raskrsnici moderne

Preveo s engleskog
Miroslav Ivanović

Beograd, 2010
DERETA

Supruzi Jadranki
i kćerkama Hajdi, Veri i Lidiji
posvećujem ovu knjigu s ljubavlju

Oni ne razumeju kako se ono što je u međusobnom sukobu unutar sebe slaže. To je sklad suprotnih napetosti, kao kod luka i lire.

Heraklit

P R E D G O V O R

Centralna pitanja ove knjige su: Šta je istina? Zašto mi istinu tako visoko cenimo? Mi im ne pristupamo kao izolovanim pitanjima već kao tesno povezanim s onim što Kant smatra da je krajnji filozofski zadatak, to jest, šta znači biti ljudsko biće. Kantov vlastiti doprinos ovoj raspravi pažljivo smo analizirali i ocenili kao kontroverzan. Kant je bio duboko uključen u sistematski razvoj moderne antropocentrične orijentacije usmerene ka oslobađanju i dominaciji subjekta, ali se visoki ideal moderne o opštem naučnom i modernom progresu pokazao kao iluzoran i rđavo koncipiran. Njegov krah je doveo do Ničeovog prevrednovanja svih vrednosti i postmodernističkog poricanja bilo koje razlike između onog što je istinito i onog što se smatra istinitim; u postmodernističkoj interpretaciji svet se pojavljuje u toj meri apsurdnim i besmislenim da svoje živote možemo učiniti podnošljivim samo pomoću samoprihvaćenih iluzija. Međutim, kada Kant ne zastupa ideal moderne, on nudi nekoliko važnih zapažanja o unutrašnjim ograničenjima modernističkog projekta. Smatram taj deo njegove filozofije mnogo interesantnijim i plodnijim, i sledeći implikacije te linije mišljenja, razvijam jednu interaktivnu koncepciju istine. Osnovna ideja te koncepcije jeste da istina ne pretpostavlja niti dominaciju subjekta, niti dominaciju objekta, već njihov dinamičan i recipročan interaktivni odnos. Odsustvo odgovarajućih interakcija vodi

različitim oblicima samoprojekcija ili iluzija. Istina se, nasuprot tome, sastoji u harmoničnoj interakciji subjektivnih i objektivnih elemenata. U skladu s ovakvim razumevanjem, vrednost istine smeštam između tradicionalnih apsolutističkih tvrdnji i savremenog relativizma. Neumoljivo traganje za istinom, čak i kad ono ostaje bez punog ostvarenja, jeste simbol čovečnosti. Istina je na taj način arhetipski izraz naše istovremene nesavršenosti i težnje ka boljem, nepatvorenijem ljudskom svetu.

Mom vlastitom traganju za istinom i radu na ovoj knjizi pomogle su nesebično brojne osobe. Posebno sam zahvalan Nalinu Ranasingeu, čiju nadahnutu podršku mom projektu i pažljivo čitanje nekoliko verzija svakog poglavlja duboko ceni. Takođe sam duboko zahvalan dr Geroldu Prausu, koji je bio moj ljubazni domaćin na Univerzitetu u Frajburgu tokom akademske 1998–1999. godine; on je pročitao i komentarisao prvu verziju tada nastajućeg rukopisa i pozvao me je da održim više izlaganja iz te prve verzije na njegovom Oberseminaru. Takođe se ljubazno zahvaljujem Karstenu Heldu, Hans-Urlihu Baumgartenu, Robertu Holmsu, Patriku Tinsliju, Robertu Huelu, Tomasu Louleru, Ričardu Balejeru, Džonu Zamitu, Eriku Votkinsu, Karlu Ameriksu, Stenliju Rozenu, Džozefu Lorencu, J. S. Hou, Prašanti Bandopadđaju i Tomasu Mileru, koji su mi na ovaj ili onaj način pomogli na različitim delovima rukopisa.

Zahvalan sam Koledžu Holi Kros za plaćeno odsustvo tokom 1998–1999. akademske godine, kao i za semestralno odsustvo tokom drugog semestra 2000. godine.

Nekoliko delova knjige zasniva se na prethodno objavljenim radovima. Glava 2 se bazira na mom radu „Staze utabane kroz stvarnost: Kant o zdravorazumskim istinama“, objavljenom u *Kant's Legacy: Essey in Honor of Lewis White Beck*, priredio P. Cicovacki (Rochester, University of Rochester Press, 2001), 47–69. Glava 4 je pozajmljena iz mog članka „Rethinking the Concept of Truth: A Critique of Deflationism“, objavljenog

u *The Truth and Its nature (If Any)*, priredio J. Peregrin (Dordrecht, Kluwer, 1999), 203–21. Glava 7 se bazira na članku „The Illusory Fabric of Kant’s True Morality“, objavljenom u *Journal of Value Inquiry* 36 (2002), 350–68. Konačno, jedan deo glave 9 zasniva se na članku „Playful Illusions: Kant on Truth in Art“, objavljenom u *Kant und die Berliner Aufklärung*, vol. 3, priredili V. Gerhardt, R. Horstmann, and R. Schumacher (Berlin, Walter de Gruyter, 2001), 475–82. Zahvaljujem se urednicima ovih izdanja za njihovu ljubaznu dozvolu da preštamam delove pomenutih članaka.

1

Kako razmišljati o istini?

Tačno je da filozofija treba da bude nazvana naukom o istini.

Aristotel

1.1. Izazov

Ako želimo da razumemo prirodu i vrednost istine, neizbežno je da se suočimo sa sledećim fundamentalnim pitanjima:

1. Budući da imamo različite intuicije o istini, treba li pitanje o istini posmatrati kao: (a) deskriptivno, (b) pojmovno ili (c) normativno?

2. Šta su nosioci istine? Da li su to čisto lingvistički entiteti, ograničeni na rečenice, stavove ili tvrdnje? Mogu li govorni akti isto tako biti nosioci istine? Može li sama stvarnost biti istinita ili lažna? Može li način života biti istinit ili lažan?

3. Koje vrste istine prepoznamo? Ako prepoznamo različite vrste istine, možemo li s razlogom očekivati jedinstveno objašnjenje istine?

4. Šta bi pružilo zadovoljavajući odgovor na pitanje o istini? Tragamo li za: (a) definicijom, (b) potpunom i opsežnom teorijom,

ili (c) nečim što je između (a) i (b), nečim što bi se moglo nazvati koncepcijom (ili modelom) istine?

5. Da li su istina i lažnost simetrične i uzajamno isključive? Ili pak istina i lažnost dopuštaju stepene? Mogu li postojati smislene izjavne rečenice koje nisu ni istinite ni lažne? Ili su možda i jedno i drugo, i istinite i lažne?

6. Pod uslovom da težimo istini, kako se može dogoditi da je ne dosegemo? Kako su greške, obmane i iluzije moguće?

7. Šta je kriterijum istine? Postoji li ikakva značajna pojmovna ili praktična razlika između istine i kriterijuma istine? Postoji li ikakva značajna razlika između onog što je istinito i onog što se smatra istinitim?

8. Konačno, kakva je vrednost istine? Zašto nam je istina važna? Treba li da nam bude važna?

Prodiskutujmo ukratko o svakom od ovih pitanja.

Ako se ozbiljno pozabavimo pitanjem o istini, teško je ignorisati to kako mi *upotrebljavamo* reči „istina“ i „istinito“. Isto je tako teško ne uvideti da ove reči upotrebljavamo na sasvim različite načine, na primer, kada kažem da je istinito da „osoba koja je tamo jeste moj prijatelj Džo“, i kada dodam: „Džo je istinski prijatelj.“¹ Dok filozofi poput Tarskog tvrde da žele da obuhvate naše intuicije o istini i daju definiciju istine koja bi bila „materijalno adekvatna“, oni obično ne istražuju slučajeve ove druge vrste.

Drugo teško pitanje tiče se toga u kom obimu smo obavezni da uzmemo u obzir različite načine na koje se „istina“ i „istinito“ upotrebljavaju. Hoćemo li uzeti u razmatranje kako se ove reči upotrebljavaju u našoj kulturi, ili možda takođe i u kulturama koje su sasvim različite od naše? Ili ćemo ograničiti zainteresovanost na to kako se upotrebljavaju ove reči u sadašnje vreme, kao što je sugerisao Dž. E. Mur? Ili treba da je proširimo tako da uključimo celu našu zapadnu tradiciju? Ili da se,

kao što je Hajdeger insistirao, usredsredimo prvenstveno na Grke, koji su odgovorni za uvođenje većine termina u naš filozofski rečnik?

Bez obzira na našu filozofsku orijentaciju, ne izgleda razumno ograničiti filozofsko istraživanje istine na puko beleženje toga kako se relevantni termini upotrebljavaju, ili su se upotrebljavali. Dakle, izgleda da objašnjenje istine mora uključiti, isto tako, i *pojmovnu analizu*. Ovde opet moramo doneti neke teške odluke. Da li je pojam istine metafizički, epistemološki, semantički ili aksiološki? Uključuje li on sve pomenute komponente? Drugačije postavljeno, da li ćemo pojam istine analizirati u vezi s pojmom bića (stvarnosti, egzistencije)? Ili bi možda trebalo da se usredsredimo na pojmove znanja i opravdanja? Ili da se možda koncentrišemo na pojam greške (zabune, obmane, iluzije)? Ili treba da analiziramo pojam istine u vezi s pojmom značenja? Ili reference? Ili korespondencije? Ili koherencije? Ili zadovoljavanja? A zašto ne analizirati pojam istine upoređujući ga s pojmom korisnosti, kao što predlažu pragmatisti? Ili, možda, upoređujući ga s opštijim pojmovima vrednosti i vrednovanja?

Pojam istine je uključen u složenu mrežu pojmovnih relacija. Treba li naša filozofska analiza da uključi sve, ili samo neke od njih? Ili je potrebno da se možda usmeri samo na jedan od njih? Ali onda, na koji? Naše odluke bez sumnje će biti vođene kontekstom istraživanja, našim ličnim interesovanjima i našim prethodnim znanjem. Ipak, ne bi mogle sve ove odluke biti bazirane samo na subjektivnim faktorima, niti samo njima opravdane. Sistematsko objašnjenje istine uključuje neke objektivno zasnovane odluke s obzirom na pomenuta pitanja. Objašnjenje istine mora ustanoviti neke prioritete i na taj način uključiti neke normativne elemente.

Razmotrimo ono što se pojavljuje kao jedan takav *normativni* problem, pitanje o nosiocima istine. Može nam izgledati

kao očigledno da su primarni, ako ne i jedini nosioci istine lingvistički entiteti poput rečenica, stavova ili tvrdnji. Ovo, međutim, nije uvek bio slučaj. Antički grčki filozofi uzimali su kao gotovo to da je, barem u određenom smislu, sama stvarnost istinita, da je stvarnost primarni nosilac istine, te da su lingvistički entiteti nosioci istine samo sekundarno.² Avgustin i filozofi hrišćanske tradicije su verovali da je Bog *summum verum*, a ovo gledište može se naći čak i kod oca moderne filozofije – Dekarta. Radikalan zaokret započeo je s Lokom, koji je razmatrao problem istine samo u odnosu na ideje i stavove.

Lok je pitanje o nosiocima istine rešio dekretom, a ne argumentisanjem. Naizgled nevinna odluka o nosiocima istine može, međutim, nametnuti značajna ograničenja na raspravu o istini. Ogromna je razlika da li podrazumevamo da su nosioci istine lingvistički entiteti poput rečenica ili stavova, ili pak smatramo da pravi nosioci istine uključuju, takođe, možda čak primarno, i govorne *akte*. Mnogi filozofi ograničavaju svoju analizu na trivijalne rečenice koje su naizgled slobodne od konteksta i vanvremene, kao što su „Mačka je na otiraču“ ili „Sneg je beo“. Međutim, oni koji uzimaju ozbiljno Vitgenštajnovu analizu jezika veruju da zauzimanje stavova nije ograničeno na govor o nečem već je to „način ulaska u situacije u svetu, susresti ih i međusobno delovati s njima“.³ Zauzimanje stavova je dakle viđeno kao činjenje nečeg, kao oblik aktivnosti. Pošto svaka aktivnost ima cilj, *telos*, jedno adekvatno objašnjenje istine stavova moralo bi sadržavati i teleološko objašnjenje.

Razmotrimo sada treći skup pitanja o istini. Nije sporno da postoje različite vrste istine. Skoro svako bi prepoznao obične zdravorazumske istine, naučne, matematičke, logičke i čak filozofske istine. Ono što je sporno jeste sledeće: Da li mi takođe prepoznavamo neku drugu vrstu istine i, čak važnije, može li postojati jedinstveno objašnjenje za ove različite vrste istine?

Mnogi od nas veruju da postoje takođe i religijske i etičke istine, premda one izgleda ne spadaju ni u jednu od pomenutih kategorija. A ako prihvatimo da postoje i religijske i etičke istine, zašto ne priznati da postoje posebne istinosne karakteristike za bilo koju oblast i aspekt ljudskog iskustva? Možda čak postoje i osobene istine za naš doživljaj velikih umetničkih dela.

Šta zapravo ove različite vrste istine imaju zajedničko? Zar one ne moraju imati nešto zajedničko? Nije lako odgovoriti na ova pitanja. Kant je, na primer, prihvatio kao „nominalnu definiciju“ da se istina sastoji u slaganju (ili harmoniji – *Übereinstimmung*) naših saznanja s njihovim objektima.⁴ Ako se ova definicija primenjuje na obične empirijske stavove, da li se ona takođe primenjuje i na filozofske stavove i teorije? U kom smislu je Kantovo objašnjenje prirode istine naših verovanja o spoljašnjem svetu sâm istinito? Sa čim se slaže njegova istinitost? Da li se Kantovo objašnjenje slaže (ili ne slaže) s nečim u spoljašnjem svetu, ili se slaže samo s drugim filozofskim teorijama?

Možda je pogrešno naše očekivanje da sve različite vrste istine moraju posedovati zajedničko svojstvo, te stoga treba posmatrati svaki slučaj individualno. Možda je tako, ali još uvek nam je potrebno nešto što povezuje ove različite vrste istine, neka vrsta „porodične sličnosti“ među njima. A ako postoji zajednički elemenat ili porodična sličnost između različitih vrsta istine, kako mogu ovakve sličnosti biti uhvaćene? Pomoću definicije istine? Ili možda pomoću složene teorije istine?

Često izgleda kao da među analitičkim filozofima postoji prećutno slaganje o tome da je cilj njihovog istraživanja da se ponudi definicija predmeta kojim se bave. Niti je jasno zašto je to tako, niti da li su definicije zaista od velike vrednosti u filozofiji. Kad se radi o istini, definicije obično potpadaju pod dve kategorije: ili redukuju složeni pojam istine na nešto tako specifično i usko (kao što to čini Tarskijeva definicija istine kao zadovoljavanja)

da izgledaju kao da izobličuju pojam istine „zbog istine“, ili su u toj meri maglovite (kao što je Džejmsova definicija istine kao korisnosti) da teško da imaju bilo kakvu objašnjavačku vrednost.

Dejvidson je možda u pravu kad tvrdi da je pogrešno pokušati da se definiše istina, te da umesto toga treba da pokušamo da razvijemo sistematsku i opsežnu teoriju istine. Njegov razlog za ovu tvrdnju je sledeći: „Istina je jedan od najjasnijih i najbazičnijih pojmova koje imamo, te je dakle jalovo maštati o njenom eliminisanju u korist nečeg jednostavnijeg i osnovnijeg.“⁵ Dok se možemo složiti s Dejvidsonom da je pojam istine fundamentalan, njegovo verovanje u jasnost tog pojma jeste problematično. Letimičan pogled na istoriju filozofije sigurno će sugerisati da je pojam istine u toj meri složen i višeslojan da možda nikada nećemo biti u stanju da razvijemo teoriju koja bi u potpunosti iscrpla sve njegove suptilne nijanse. Možda stvar stoji upravo tako kao što pokušava da nas ubedi Damet, naime „da istina nije jedan jedinstven pojam, objašnjen jednom i za svagda od strane Tarskog, već grupa različitih pojmova koji se drže na okupu vođeni različitim tesno povezanim principima“.⁶

Imajući na umu ove teškoće, bilo bi razumno prihvatiti nešto što je više od obične definicije i manje od potpune teorije istine. Ovo srednje stanovište može se nazvati koncepcijom (ili modelom) istine. Od zadovoljavajuće koncepcije trebalo bi očekivati da objasni mnoge tipične slučajeve u kojim upotrebljavamo reči „istinito“ i „istina“. Vrednost takve koncepcije porašće ukoliko ona uspe da obuhvati i neke problematične slučajeve, ili ako može da ustanovi veze između različitih slučajeva, gde su ove veze daleko od očiglednih. Na primer, postoji mnogo jasno razgraničenih slučajeva u kojima su naši stavovi ili istiniti ili lažni, gde je njihova razlika, razlika po vrsti: ona osoba tamo ili jeste ili nije moj prijatelj Džo, Džo ili jeste ili nije univerzitet-ski profesor, itd. Postoje, međutim, slučajevi gde granice između istine i lažnosti nisu ni blizu tako oštre: ja manje-više tačno